

PLAUTUS VIGJÁTÉKAI.

Fordította *Csiky Gergely*. Budapest, 1885. I. és II. kötet. 8-ad rét.

'Tis true, composing is the nobler part ;
But good translation is no easy art
For though materials have long since been

found,
Yet both your fancy and your hands
are bound ;

And by improving what was writ before,
Invention labours less, but judgement more.

Earl of Roscommon.

Ne tessék neheztelni a tisztelt szakosztálynak, hogy alig téve le a tollat, melynek szárnyával a Plautus-Csiky — nem, hanem Csiky-Plautus-féle — Bögrét kisöpörgettem, már is hasonló háládatlan munkához fogok. A sietség nem annyira engem terhel, mint a fordítót, mint a ki nem várván el a kritika ítéletét a Budapesti Szemlében közlött mutatványáról — hogy ne mondjam, reklamjáról — egyszerre két egész kötettel szaporította átültető kísérményeit. De szintúgy ne tessék félni, hogy untig ismételve fogom hengergetni a Sisyphus malomkővét — a metaphorát az őrlő szegény Plautus sugallá — ; én a két kötetből csak egy darabot veszek rostába : u. m. a „Hetvenkedő“-t, s azzal bevégzem a magyar (?) Plautussal való vesződést. Mert bizony Augias pajtáját tisztogatni igazi és kétségtelen vesződés.

Hivatkozva a Bögre bírálata bevezetésére, nem ismétlem az elveket, melyek a rostálás munkájában vezéreltek és itt is az ott különböztetett két rovatra osztom kifogásaimat. Lássuk hát elsőben a hűséget illetőket.

Felakadok mindjárt a czímen, mely latinul: *Miles gloriosus*. No már világos, hogy a „gloriosus“ legott felöltő és etymológiával is összevágó, magyar jelentése: dicsekedő. Ezt az értelmes és tökélyesen megfelelő szót a nem oly határozott értelmű és szokatlanabb „hetvenkedő“-vel váltani fel, igazán hetvenkedés! De biz' a „Miles“ kihagyását sem helyeselhetem. Igaz, hogy a görög vigjátéknak, melynek „nyomán dolgozta“ Plautus a magáét — (Alazon Graecae huic nomen est comoediae) — csak egy

szóból állott¹⁾ a czíme; de az nem jogosította fordítót arra, hogy végrehajtsa a Plautus választotta czímen azt, a mit a katonán akart Cario. (L. V. felv.)

1. F(elvonás), 1. j(elenés). — „Ne buslakodjék és ne keseregjen.“ E két szó synonym és csak árnyalati különbség van közöttök, holott a latin szövegben különböző értelmű két szót lelünk: *lamenteur* (panaszkodik, siránkozik, jajveszékél) és *animus despondeat* (búra hajtja fejét, elcsügged, kétségbe esik.)

„Hogyhijjákmezei.“ — Dramaticus írónak lehetne anynyi fogalma a jellemről, hogy komolyan és lelkéből dicsekedő, milyen a Pl. milese, nem persiflálja maga magát! Ha a latin phantasticus nevet, nem akarta meghagyni ford., csinált volna más megfelelőt, mint Arany tett Aristophanesével. Ilyes hiba a alábbi „Izé királyfi“ is.

„Olajbogyóval lakni jól, midőn éhes vagyok.“ — Ezt a verset ford. componálta a romlott és érthetetlen vulg. lectioból. De az előzmény után, t. i. „Ha valaki ennél hazugabb . . . teremtést . . . látott valaha, legyen annak rabjává“ szörnyű egyetlen az a fordítvány. Ha betekint ford. az újabb editiókba, meggyőződhetik fordítvány helytelenségéről. T. i. *nisi epityrum unum illi* (apud illum) *estur insanum bene.*“ Az „élődi“ ugyanis menti magát, hogy miért tűri a sok kábitó kérdést, és azt az okát adja, hogy pompáson eszik az ember a katonánál.

Az *epityrum* úri étel volt, (*conditurae genus, quod in civitatibus Graecis plerumque usurpatur*, Colum. XII—47.), mely után Artotrogus megnyalhatta a száját. A fűszerezett olajgyümölcsbefőtt és maga a gyümölcs közt az a különbség, a mi a burgonya és a burgonya-palacsinta közt. Különben egyik mellett sem hal meg éhen az ember.

„hol bujkálsz?“ — Szöv.: *Ubi es?*

„tán toborzani akarsz?“ A „toborzás“ egy régiebb commentator sületlen ötlete. A katona azt kérdi: „Van nálad író tábla?“ mire az élődi viszont kérdéssel: „Vis rogare“ (Hogy is kérhető?) felel. Egy új kiadó (Ussing) így javítja: „*Quis rogare?*“ Rogare mindenesetre itt = interrogare, mint másutt sok helyt Plautusnál, Terentiusnál, Cicerónál.

„Pompáson.“ — Lat. *Facete.*

¹⁾ Ἰαλαζών-t a Görög írók substantive is használják (Ἰαλαζών καὶ θεοῖσιν εὐθρόος. Menand. fragm. — Ὁ μὲν γὰρ ἰαλαζών ἐμοίγε δοκεῖ ὄνομα κειθῆσαι K. τ. λ.) de ezt a „gloriosus“-sal tenni jó móddal nem lehetett. *Gloriator* pedig Plautus korában aligha létezett. Csak az egy, későkori, *Appulejus*-ban lelni. (Magis sum tantae amicitiae cupitor quam gloriator. *Florid.* Sect. 10).

„Megelőzzem vágyadat.“ — Hüven: „hogy előre kiszag-láljam (szimatoljam) mit akarsz.“

„Mit tudsz még?“ — E helyett: „Jut még valami eszedbe?“

„Art (félre) Gyomrom tanítja.“ — Német fordítók után ment Cs. A *parasitusság* nyilván való, elismert kereset volt, és *Pyrgopol.* felel is reá, hogy „ezentul is ad neki enni.“ A „félre“ hát hiba.

„Jól voltam lakva akkor már a vérrel“ — Ford., mint írja „*Fleckeisen* recenzióját követte.“ Kár volt, mert az csak coniectura. A codex Ambrosianusban diplomacice van kijavítva a vulg. lectio imígy: „At peditastelli quia erant sivi vivere.“ Egyébaránt ez az egyetlen egy hely, melyből látszik, hogy ford. utána járt az ered. szövé. mívoltának.

„Magukhoz hívnak.“ — Olv. hivatnak. Lat. ad sese arcessi iubent. Art. azt panaszolja ezzel, hogy nem tudja kikerülni őket.

II. F. 1. j. — „A tárgyat elbeszélni kész leszek.“ —

Argumentum, nem „tárgy,“ hanem tartalom.

— Aztán: *Comitas*, nem „készség,“ hanem szivesség.

Végre: *benignitas*, nem „jókedv,“ hanem kegyesség.

„bejáratos lett.“ — Igaz. behizelegte magát. Lat. „insinuavit sese.“

„hurezolta.“ — Lat. „advehit“!

„ő is megismert.“ — Nagy csoda biz'a, hogy „megismerte“ a szeretője szolgáját. De a szöveg egyebet mond, t. i., „ubi aspectit me“!

„hallgatásra intett.“ — Igaz. vágott a szemével, ne hogy megszólítsam. Lat. „oculis mihi signum dedit, ne se apellarem.“

„Ephesusba.“ — Szövé.: ide.

„tanácscsal *segit.*“ — Ig., biztat, segít. (adhortatur, iuvat.)

„Oly buta.“ — Lat. „homo haud magni pretii.“

Azt a kit nagy mesterséggel, fortélylyal kéntelenek elbolondítani, nem mutathatja „butá-“nak be a prologus.

II. 2. „szomszédaim mindig csak azt lesik.“ — A posse ad esse non valet consequentia. Periplectomenes csak azt állítja, hogy szomszédai, *ha tetszik*, megleshetik, (arbitri sunt) mi történik az ő házábanál.

„*dobjátok.*“ — Nem, hanem csak „hergeljétek.“ Magyar ember érti a különbséget. Latinban is más a *deicere*, mint a *deturbare*.

„bár keressen.“ — Ig. „bár azt állítsa, hogy keres.“ Lat. dicat se sectari.

„veritek.“ — Lat. *mulcassitis*. A magyar *aequivalens*: „gyengetitek.“ Az idiotismusokat nem kell veszni hagyni.

„bokákkal,“ helyesebben: kapócsontokkal. A „talus“-sal való szójáték inkább meg van így közelítve.

.Meglátta, hogy Philocomasium vendégemet megcsókolá.“
— Oliv. vendégemmel csókolódott. Lat. inspectavit . . . Philocomasium atque hospitem osculanteis.¹⁾

„Annak, ki látott, bizonyítsa be.“ — Ig. Azt, a ki látta, beszélje ki az eszéből. Lat. vincat verbis.

„hogy hátad van veszélyben.“ — Az accentus hamisítás, az értelmet is meghamisítja. Igazítva tehát: „hogy veszélyben van a hátad.

„gondolkozzál.“ — Hisz' éppen arra inti *Per. Palestriot*, hogy ne gondolkozzék tovább, hanem találjon ki hamarjában valamit („*commiscere*“); hosszas gondolkodásának eredményét akarja hallani.

„nincs több bölcsesége, mint egy kősziklának“ — bűtlen hű azaz szóról-szóra fordítás. Ig. nincs több esze, mint egy tuskónak.

„elmondom,“ — ismét accentus hamisítás. Ig. Azt mondom.

„dicsérem a tervedet“ — Ig. az ötletedet, vagy leleményedet (*commentum*).

„kedvesével.“ — Itt egyszer-mindenkorra elmondom, hogy ford.-nak mind az *amatorra*, mind a „*concupina*“-ra csak az az egy szava van: „kedves.“ A szövegben mindig meg van szorosán különböztetve. *Amator* = szerető; *concupina* = ágyas.

„csak én tudok hallgatni.“ — Meg kell dicsérnem a fordítót, hogy a vulg. olvasásnál maradt: *tacere nostrorum solus scio*. Az újabbak így emendálnak: *tacere nequeo, solus quod scio*. Okát nem adják.

„felhasználók ellene minden fegyvert és harczi cselet, hogy küzdve, győzve lefoglaljam őt.“ — Rosszul értette vagy magyarázta ford. a szöveget: *ad eum vineas pluteosque agam*, (magy. sarókba szorítom), *vi pugnandoque hominem capere certa res est*. Tessék összehasonlítani.

„én hallgatok. — Lat *voci moderabor meae*. Kettőt tehet: 1) lassabban beszélek, 2) elhallgatok, a mi más, mint „hallgatok.“

II. 2. „Mit téssz Sceledrus.“ — Sz. quid agis? = mit csinálsz? v. miben jársz?

„bűn“ — Lat. *facinus*. Inkább „merénylet.“

„arczátlan“ — Lat, *impudicum*. Inkább: szemérmetlen.

„Inkább beléd, hogy így fecsegsz“ — Lat. *Te istuc aequom, quoniam occepisti, eloqui*. = No hát, ha elkezdted, illik, hogy mondd el!“

¹⁾ Csókolódzott, csókolódott. A három közül akárhogy, csak úgy nem; a mint a ford. írja másutt „csókolózott.“

„az udvaron keresztül.“ — Nincs értelme; a háztetőről nem lehet az „udvaron“ keresztül nézni. De igenis a háztető nyílásán, melyet *impluvium*nak neveztek. Ez a szöveg szava

„oda át“ — Lat. *hic in proximo*.

„Gazdám őrizetemre bizá' a leányt; ha feljelentem őt (sic) vagy hallgatók, elvesztem egyaránt.“ — El van rontva a szöveg.: *Nunc si indicium facio* (ha beárulom), *interii: si taceo, interii tamen.*“

„házunkat mindenestől keresztre feszítné.“ Hogy lehet a házat keresztre feszíteni? A szöveg azt tartja: „a házunkat felfordítaná s *engem* keresztre feszítné.“ A *sustollere*-t magyarul két értelemben használni nem lehet.

„Csipás vagy“ — Először, a „csipa“ nem gátolja meg a látást; másodszer, „*luscitiosus*“ nem tesz „csipás“-t. Magyarul így mondanók: A szemed káprázik.

„Játszol velem.“ Elég idézni a szöveget: *Ludis me*. Pedig igen könnyen lehet vala a szójáték megtartásával fordítani, mintegy imígy: *Sc*. kiakarsz fogni rajtam. *Pal*. Pizkos lenne a kezem. *Sc*. Hogy-hogy? *Pal*. Mert sárt fognék.

„A leány csak itt jöhet“ — Sz.: „A leány csak itt mehet egyik házból a másikba. (*hinc hunc*) Vagy rövidebben: „ide s tova.“

„nincs átjárás . . . sem a padláson, sem a kerten át, csupán az udvaron.“ — Itt „padlás“-nak a *solarium* van fordítva, szintoly tudósan, mint feljebb (s itt megint) „udvar“-nak az *impluvium*. A római ház egész szerkezetét le kellene írnom, ha a léha fordítással okozott zavart kiakarnám tisztázni; de nem feladatom. Csak a lat. szöveget idézem összevetés végett: „*scis nulum commeatum esse . . . neque solarium, neque hortum, nisi per impluvium,*“

„Nem sokára szemeddel láthatod“ — röviden e helyett: „*pe-de ego iam illam huc tibi sistam in viam.*“

„torkoskodik“ — Lat. *subparasitatur*. „Torkos“ és „élődsdi“ semmikép sem synonymák.

II. 4. „Ne félj, a legtanultabb is tanulhat sat.“ — Az Ambrosianusból javított szöveg szerint: „Tudd meg; hogy tized is megtanítok, a legjámborabbak közzül, hogy gonosz legyen, még is marad nekem elég gonoszság.“ Aztán a mi következik: „Most már folytasd a fortélyaidat, én félre húzódok“ nem Palaestrio mondja, hanem a leány folytatja s ez vonul hátra, — Fleckeisen és nagy valószínűség szerint Mert hiszen rögtön utána Palaestrio szólítja meg Seeledrust, a ki nem látja a messzebb álló Philocomasiumot.

„Miért állsz itt?“ — Az Ambrosianus nyomán a sz. „Nós Seeledrus mit mondassz?“ A vulg. „Quid astás?“ A mint kérdi,

egszersmind meg is löki vagy rántja Palaestrio hátulról a szomszéd ajtaját leső Sceledrust; ez azt feleli, hogy „neki dolga van“ (Hanc rem gero) s ha ő is oly bőbeszédű volna, mint Palaestrio, hozzá tenné, hogy nem fordulhat meg, mert úgy el kellene venni a szemét az ajtótól, hanem „van füle“ s hallja úgy is mit beszél szolgatársa Forditónk így felelteti: „Itt állok; van fülem, beszélj!“

„Így fogsz . . . kilépni a kapun, tárt karjaidban hurezolva a keresztet.“ — Miképp lehessen „tárt karokkal hurezolni“ valami tehert, *Borellus* se hiszem, hogy ki bírná magyarázni. Plautus szövege nem mond ily képtelenséget. „Dispessis manibus patibulum cum habebis“ arra az állapotra vonatkozik, midőn már reá van feszítve a bűnös a keresztre. A *habebis* szintoly kevésbé okozhat félreértést, mint Horatiusnál a *triverit* ebben: „Milia frumentii tua triverit area centum.“ (Lat. I. 2 45).

„Hisz' mi nálunk kert, padlás, ablak, minden rácsozott.“ — A szöv. így: „Nálunk se erkély (solarium) se kert *nincs*, ablak is csak rácsozott.“ Ez egy kicsit más!

„Egy szolga, mint ez most“ — Nehézkes is, hűtelen is. Lat. „familiaris . . . quasi nunc tu“ (mintha te lettél volna).

„Áldozz az isteneknek.“ — Lat. *precare* = imádkozzál. — „Urunknak is el kell ezt mondani“ — az „is“ felesleges; a szövegben nincs nyoma.

„Csókolózni láttad.“ — Lat. *suspiciatus es* vidisse te sat.“

„Tán azt hiszed, hogy nem láttam?“ — A vulg. szerint. Az *Ambros*. után javítva: *N-scio quid credam egomet mihi iam; ita quod vidisse credo, me id iam non vidisse arbitrator.* Ez után természetesebben következik, a mit *Pal.* mond reá: *Ne tu . . . sero resipisces.*

II. 5. „Ha ez nem ismer se téged, se engem.“ — Hűtelen. Lat. *Nam nec te, neque me novisse ait* haec.

„Te rosszban jársz.“ — Igaz. Rosszul jársz. A „te“ felesleges.

„Mi hát neved.“ — Igaz. „Hogy hívnak hát? (Quis igitur *vocare*?)

„Álnévvel ékesíted magad“ — Magában is idéltlen mondat, hűtelen is. Lat. *Falsum nomen possidere, Philocomasium. postulas.* A „*possidere postulas*“ magy. egy szóval: bitorolsz. Aztán a „*Philocomasium*“ nyomatékosan van ismételve. Ford. kihagyta.

„Méltatlanság gazdánk ellen.“ — Szóról-szóra, de rosszul — Ig. Gazdánkat is bántod vele.

„Mi dolgoz itt?“ — *Itt* helyett olv. „Ephesus“-ban.

„Gonosz vagy.“ — Lat. *mala es* = Hamis a lelked.

„Bocsáss!“ — Lat. *Mittis me, an non mittis?*

„Ez ajtó visz lakomba; házamat Athenben hagytam.“ — Lat. Ostium hoc mihi *domicilium* est; Athenis domus. „Domicilium“ itt nem tulajdonképpi „lak,“ csak szállás. Még világosabb az újabb edd. szerint: „Hosticom hoc mihi *domicilium* est sat.“ (Lipsius; mit Fleckeisen is elfogadott.) De mivel *hosticum* = peregrinum csak a XII. tábl. törvényekben lehetõ, Ussing „*hospitum*“-ot vett fel „Non hic *domus hospita* tecto invitatur patrio.“ *Sil.* VIII 322. *O terra hospita.* Virg. Aen. III. 539.¹⁾ A vulg. olv. világos nonsens.

„Panaszolj be.“ — „Lege agito“-nak, igaz, hogy ez a legközelebbi értelme, de sehogy sem fér össze a következõvel: „*Tenusquam mittam*“ sat. Mert hát hogy menjen panaszra Pal, ha nem bocsátják? De van ám más ritkább példájú értelme is, t. i. „Lépjünk alkura.“²⁾ Ribbeck is így fordította: „Lass uns pactiren.“

„*Palaestrio*. . . De hogy tud szólni!“ — Az újabbak *Scetedrussal* mondatják.

„Ez idegen leányra.“ — Lat. mulierem hinc e proximo. — Honnan tudja, hogy „leány“?

II. 6. „Kedvesével“ — Lat. cum hospite.

„szégyent . . . gyalázatot fogál.“ — *Probrum* nem „szégyen“; *flagitium* nem „gyalázat“ és *ausus es insimulare* nem „fogál,“

„De nyugodt maradj.“ — Esetlen. Lat. placide noscitur. Egy comment. (Ussing) így magyarázza; placida = non festinanter. Ribbeck fordítása: prüf es in Ruh. Se egyik se másik nem ér semmit. Peripl. azt akarja kifejezni, hogy Sceledrus kiméletesen, óvatosan, vagy alattomban járjon el, nehogy megtámadja vagy faggassa a leányt. Cs. fordítása amazokénál is rosszabb versio. Hosszas volna magyarázni, miért.

„Megérdemlém a büntetést.“ — Lat. commerui malum. „Malum“ ritkán és proprie soha sem = poena. De ha itt — posito non concessio — azt tenné is, a „commerui“-t, mint legtöbbszörire, praesenssel kell fordítani, mint *memini*-t mindig. Itt hát: „büntetést érdemlek.“ Es még jobban: Méltán jöttem bajba v. magam hoztam nyakamra a bajt.

„Ha õ is még sem õ.“ — Szolgai ford. Helyesebben: az is, nem is.

„Nem láttam még hogy embert ily bolondul s ily furcsán tettek lóvá valaha.“ *Magis miris modis* nem teszi „bolondul.“ Aztán a „tettek“ után volna kell.

¹⁾ Scheller Lex. vétségébõl: v. 593. A többi lexicographus mind utána írta.

²⁾ *Mecum* ut ad te scriberem egerunt. Cic. Fam. IV. 2. — *Egi* cum Claudia, uxore tua. Ib. V. 2. — *Callias* . . . *egit* cum Cimone. Nep. Cimon. 1. A *lege* hozzájárultát és a *mecum* kihagyását könnyû igazolni a vitatott helyen.

„balgaság“ — nagyon elgyengített fordítása a „stultitia“-nak.
 „Amde azt hívém, hogy a kit látok gazdámnak kedvese.“
 — Paraphrasis. Lat. Sed Philocomasium me vidisse censui.

„Ne tudd a mit tudsz.“ Ig. még azt se tudd a mit tudsz.
 „Elég a büntetés.“ — Itt már semmiképp se tesz, nem is
 tehet „büntetés“-t a *malum*.

III. 1. „fűlhálót vetett“, olv. vehetne.

„kegyes jósága ifjává teszi.“ — Lat. benignitas huius ut
 adolescentuli est.

„Hogy ne keresd másutt, mit tenmagadban tapasztalál.“
 — Lat. Ut apud te exemplum experiundi habeas.

„De nem viszek házamba nyelvelést.“ — Olv. nyelvelőt v.
 feleselőt. Lat. Oblatratricem. (Proprie: uगतót, csaholót).

„Ki gyermekünket kiengesztelé.“ — Merőben hamis. A vulg.
 l.: *piatricem* csak régiebb conj. szüleménye, mit ugyan Fleck. is
 megtartott; de az Ambros. *plicatricem*-et ád.

„A dajka rég haragszik sat.“ — A vulg. l. *ceraria*, melyet
 az Ambr.-beli *ceriaria* is támogat, = viaszgyertyamártó és nem
 „dajka.“ A „toraria“ = száraz dajka, pesztonka, Ritschel coniec-
 turája, melyet Ribbeck is elfogadott. De e mind nem igazolja for-
 dítót, a ki alább újra „dajka“-t fordít, ámbár ezúttal helyesen.

„ha meghalok rokonaimra szállnak javaim.“ — Nem száll-
 nak „biz’ azok, hanem szándékszik reájok ha g y n i Periplectome-
 nes. Ime: „Mea bona mea morte cónatis *dicam*, inter eos *par-
 tiam*.“ És éppen csak ez az eventualitas ösztönzi rokonait, hogy
 az alább leirt módon, kedvébe járjanak.

„Ők nálam esznek.“ — Ez már nem obsequium, se nem cap-
 tatio testamenti és alább éppen megfordítva adja elé *Per.* a dol-
 got. Az Ambr. szerint: Hi apud me a d e r u n t. curabunt sat.

„Nagyon jól tesznek“ (olv. teszik), ám jól látsz te is. S ha
 így boldog vagy épen annyit ér.“ — Ertse a ki tudja; de biz’ a
 Vulg. lect. s a Ritschelé se jobb. Ussing szerint — fides penes
 editorem — : „Nimis bona ratione nimiumque apte structam vitam
 habes.“ Legalább plausibile quid.

„Mindjárt aggódnám, ha . . . nyakát töré.“ — Azt mondja
 téltúl és rossz stilussal a mit a szöveg.

„Öröme van barátnak“ — Az Ambros.-ban: *usui est*.

„Ha nem mérné ki egyformán az ég.“ — Ig. Ha nem egy-
 formán mérné ki (vagy: nem mérné egyformán ki) az ég. A szö-
 veg gondolata ez!

„S rosszul fizetik a rosszat.“ — Fordítsuk meg: a rosszat
 rosszul fizetik.

„ha így lehetne,“ — Lat. Si hoc paravissent (dii) = ha így
 igazították volna.

„Bolond, ki szidja és gyalázza azt, mit isten rendelt.“ — Lat. „Qui deorum consilia culpet, stultus inscitusque *sit*“ (nem *est*) et eos vituperet.“ A conjunctivus enyhíti a gorombaságot. Ford. nem vette észre.

„Cselédet csak szolgálatomra tartok.“ — Ig. a cselédet... tartom.“

„S nem olyant a kinek szót fogadok.“ — Ig. a kinek én fogadjak szót. Az az accentus!

„még is kedvem szerint teszek.“ — Lat. Meo remigio *rem gero* (v. mások szerint *gerunt*). Mindegy, mert csak azt teszi, hogy „a dolog az én rendelkezésem szerint foly v. megy.“

„Hát te is rákezed?“ — Balgatag kérdés, mert hiszen *Pleusid*-snek mondja, a ki már az imént is hasonló tiltakozásokkal állott elé. A szöveg: „Quin tu istanc orationem hinc *veterem* atque *antiquam* amoves.“ „Már te csak hagyj fel azzal a régi és avult nótával.“ — Aztán a Plautus „*proletarius*“-a nem a Cs. G. proletár-*ja*,¹⁾ hanem egyszerűen „szegény ember“ a ki véletlenül gazdag asztalhoz jut, s igen udvarias akar lenni.

„az angolna is hideg;“ — Pessime! Hisz' ez annyi volna, mintha hibát kapnának az ebédben! „*Probus hic conger frigidus*.“ — Jó nekünk ez a hideg angolna is.“ Több a bakklövésnél.

„Jó ember jól fest rossz erkölcsöket.“ — Igaz. Mily jól festi a jó ember a rossz erkölcsöt.

„*mint lehet* a katonát kopaszra nyírni.“ — Soha se tudhatni mikor relativum, mikor interrogativum fordítónál a „*mint*;“ tehát igaz.: „*mi módon nyírjuk kopaszra sat*“.

„Ime vedd!“ Feszés és hiányos. Ig. Nesze, csinálj vele a mit tetszik! — Szint oly erőltetett a felelet is reá: „Te meg vedd tőlem tervem foglalatát.“ — Egyszerűbben: „Én meg a fortélyom tervét adom érte.“ A két „*accipe*“-t szükségtelen volt a nyelv rovására utánozni.

„kötényhős,“ — Lat. *moechus mulierum* = Szoknya bolondja.“ A „hős“ szót nem alkalmazza Palaestrio a mi katonánkra.

„furfanggal és csalással van tele.“ — Lat. cui *facietiarum* cor corpusque sit plenum ac doli Csak Ussing egészíti ki a KI.-tok „*fatiarum*“-át *fallaciarum*-ra Aztán: nem „van,“ hanem legyen. Nem latinismus ez!

„mellében sok furfang lakik.“ — Erősen szereti ford. a „furfang“-et; de a lat.: cui *sapiat* pectus = a kinek sok esze legyen.

¹⁾ Csiky „proletár“-ja oly sajátos typos, a melyet azon név alatt Európában nem ismernek. Internationalis szó az igaz, de annál kevésbé „darf man damit umspringen, wie man will.“ (Lichtenberg.) V. ö. Littré Sanders.

„kitünő (szolgáló)“ — Micsoda species ez, C. G. és S. G. hiszem, hogy tudják, de más, nem minden ember. Ford. a vulg. *primaria*-ját tette át meggondolatlanul. Az újabbak mind így adják: *prime cata*.

„mintha nődtől jőne“ — Lat. a tua mihi uxore *dicam* mihi delatam et datam.

„hogy hozzávezessem“ — Nem, hanem: összehozzam őket.

„ő ilyesmire mindig kész, a gonosz; hisz nincs soha más gondja, vágya, mint a paráznság.“ — Ig.: Ilyenféle ember az Erősen fog vágyai reá; hiszen nincs egyéb gondja az embernek, csak a paráznság.

„Gyorsaság legyen és óvatosság jelszavunk.“ — Ig. Igazítsd hát, de sietve.“ Kár volt körül nem tekinteni a kiadásokban.

„Pl. Mit mondjak hát? Pal. Glycerát.“ — Ig. Hát minek nevezem? — Glycerának.

„Nem de azt, a miről már beszéltünk.“ — Ig. Tudni illik úgy, a hogy már megállítottuk.

„Tedd parancsom józanul.“ — Ig. Igazítsd, a mit meghagytam, takarosán! A „parancsom“ furcsán hangzik a rabszolga szájában. Plautus sehol se használta vele a „iubeo-“t.

III. 2. „Mily zűrzavar, mily gépet mozgatok!“ — Lat. Quantas res turbo! quantas moveo machinas! Az utóbbi exclamatio latin idiotismns, s az ilyet ritkán lehet és szabad szóról-szóra fordítani. De vigasztalodjék Cs. mert Ribbeck is abba a hibába esett.

„Álmában csuklik.“ — Ig. hörpöl álmában. Mert 1) *sorbet* nem teszi azt, hogy „csuklik.“¹⁾ 2) Lucio mondhatja, hogy „*cen-simile est stertas quasi sorbeas*“, de „csuklik, horkol egyre megy,“ esetlen.

„Csapra vert egy hordó nárdusbort.“ — Túlment ford. a modernizálás elengedhető határán. Éppen csak annyi, mintha Pleusidest frakba vagy átilába öltöztette volna. Aztán: „nárdusbort,“ olyan mintha az *ürmöst* *ürömborna*k neveznék.

„Hát aztán?“ — Úgy hangzik, mintha csak félvállra venné Lucio a dolgot. Holott éppen érzi, hogy rossz fát tett a tüzre, de teszi magát, mintha semmit sem tudna róla s így van értelme a kérdésének: Quid vis?

„hól jött reá az álom?“ — Nem, hól, hanem mi módon? = qui.

„te vittél bort?“ — Lat. *promsisti*.

„nem ittál?“ — Ig. *te* sem ittál?

¹⁾ Csuklik, *singultare*, v. *singultire*. Természetes, hogy a borozás után elalutt szolga álmában is „hörpöl.“

„csak szürcsölgettem, mert nagyon meleg volt.“ — Ig. csak belehörpintettem, mert forró volt.“ Itt a *nimis calidum*-ot „nagyon meleg“-nek; feljebb a *calidum*ot „forró“-nak fordította. Ez a gondos és lelkiismeretes munka.

„előbb nem ittatok soha.“ — Lat. *an nunquam prompsit antehac?*

„korbácsot osztogatnak.“ — Lat. *infortunium* si dividetur.“ Ismét Ribbeckkel hibázott Cs. Vajon csak történetes találkozás?

„megrendelék.“ — Ismét igen erős szó rabszolga szájában. Lat. *mandavi* = meghagytam. „Wie ich verlangte“ Ribb.

„dicsőn“ — Lat. *lepide*.

III. 3. „e czélra“ — Lat. *in ea opificina*.

„megtagadám magam.“ — A különféle olvasatokból sok egyebet hozhatni ki, csak ezt nem. Legvalószínűbb az Ussing conjecturája: „*ego me frustra*“ helyett: *egomet ultro*, mely szerint az egész hely így lenne: Magam is önkint kitaláltam, miként (*quem admodum*) lehessen megkefélni (*deasciari*) a katonát.

„ha csalfasággal csint kell tennie“ — Lat. *si quid faciundum est . . . male et malitiose*.

„öntudatlanul mi is szoktunk jót csinálni.“ — Ig. Csak-hogy ne tudjuk, hogy jót csinálunk.

„Nem rosszak az örömlányok ott, hol önmaguknál rosszabakra lelnek.“ A vulg. l. érthetetlen helyéből componálta ki ford. Örüljön neki!

„melléjük megyek.“ — *Obviam* = eléjük.

„Próféta vagy.“ — Ez a magyar szólan: „Próféta vezett el benned.“ tökélyesen megfelel a latinnak: „*Bonus vates poteras esse*.“

„fát szerezh“ — Olv. Ha lesz ki adjon a mi kell (az építésre.)

„jól tudom mit érünk.“ — Lat. *Novi indolem nostri ingenii*.

„a nép gúnytárgyát.“ — Lat. *populi odium* = a kit senki se állhat.

„minden hibát magamra vállalok.“ — Itt is a magyar szólam: „Vess rám minden hibát,“ megfelel a latinnak: *culpam omnem in me inponito*.

„Mással gondoldj ne velünk.“ — Lat. *alia cura*. Azaz: te pedig igazítsd egyebet v. gondoskodj egyébről. Alább megint az „*alia cura*,“ így és éppen oly rosszul van fordítva. Ig. Ne gondoldj semmit sem vele.

„Ne ingadozzunk.“ — Olv. ne tétovázzunk.

„Tartoztasd fel őt.“ — Ráfogás a vulg. nyomán. Az új ed. szerint: „Hiszen *te* késleltetsz.“

IV. 1. „Szívünk szerint“ — Lat. *ex sententia*.

„vessző tette szabaddá“ — A „vessző“ hamis képet kelt. Felszabadításkor a szolgát fű- vagy szalmaszállal érintették. A szövegben: *festuca*.

„ké m hajó.“ — A lat *celox* gyorshajót teszen, de aztán mindenféle gyorsan járót. A metaphorát futárral lehet vala cserélni. Amaz érthetetlen és esetlen.

IV. 2. „Vigyázz!“ — Lat. tace. „Ne szólj“ is iambus lett volna.

„hitzegők“ — „Infidus“ l. szöv. és „periuus“ közt mintha volna egy kis különbség?

„Nem is oly ostoba.“ — Lat. Non insulsum huic ingenium est.

„Ne lennék szebb“ — Ig. legyenek.

IV. 6. „El nem küldém“ — Ig. küldöm. Ford. erőnek erejével akar a magyarban futurum exactumot csinálni. Néhány sorral alább: „ha megjött,“ e. h. ha megjő.

„Testvérét látogatni jött?“ — Honnan lőtte ezt fordító, nem birom meglegni. A helyén a szövegben e van: „Convenitne eam?“ = találkozott már vele?

„hagyd ezt!“ — Ig. a világért se! (cave hoc faxis).

IV. 4. „Ne félj!“ — Lat. bono animo es.

„Nem lépne,“ — Olv. Nem *merne* lépni.

IV. 6. „Legyünk most rosszabbak, mint valaha“ — Ig. ideje már, hogy a gonosznál is gonoszabbak legyünk.

„Te kezdéd“ — Ig. Fogj a dologhoz.

„hogy veled beszélt“ — Ig. hogy hozzád juthatott.

„szólhattál vele“ — Ig. megkérlelhetted. (Lat. exorasse.)

„nagyralátó“ — Olv. *finnyás*, akár *válogató*.

„világért sem!“ — Feljebb a hol kellett volna nem jutott eszébe. Itt igen erős. — Lat. minume = dehogy!

„szememen keresztül elszállt a lelkem.“ — Lat. ita animus per oculos meos *desit*. (A szemem elaláltatta a lelkemet vagy elvesztettem a szemem világát.)

„én vagyok Venusnak unokája.“ — Ig. Vénus unokája vagyok.

„meg teszem nem vetem meg“ — Lat. induxi animum ne oderim = rászántam magamat, hogy ne undorodjam tőle.

„rád tekintve.“ — Igen mellékesen van mondva. — Lat. dum te obtuetur.

„látása tüstént elveszi szavát.“ — Ig. a szeme megbénítja a nyelvét.

IV. 7. „Achilles szerelme miatt hány polgár veszté életét.“ — A szöveg mind egészben, mind egyes szavaiban ki van forgatva az értelméből. Achilles nem annyira szerelemből, mint

felboszankodva azon a méltatlanságon, hogy a fővezér zsarnok hatalommal elvitette tőle Brizeist, vonult vissza a küzdelemből.¹⁾ Vette észre a baklövést ford. is és jegyzésben magyarázza a dolgot, a mi nem javítja ki a hibát. A mi a szavakat illeti, 1) a „szelme miatt“ nincs a szövegben; 2) „*occidi passus est*“ nem teszi azt, hogy veszté életét; 3) *civis* nem csak általában „polgár“-t, minek itt nincs is értelme, hanem sokszor és különösen itt: honfitársat jelent. Tehát ig. Achilles elnézte, (vagy elhagyta), hogy öldössék a hazája fiait.

IV. 8. „Kész már a hajó.“ — Lat. *navem cupimus solvere*. Hiszen nem akkor építették!

„Szólits több embert.“ — Lat. *duc adiutores* = hozz, akár hívj segítséget.

„kedvező a szél az indulásra.“ — Lat. *ventus operam dum dat, ut velum explicent*.

„a kit te tanitsz, túlárad abban minden tudomány.“ — Lat. „nam tu *quamvis* potis *facere ut afluat* (aetas) *facetiis, et quia tecum eram, propterea animo eram ferocior*. Itt azt kell megjegyez-nem, hogy a „*quamvis*“ okvetetlenül *at*-ot követel az „*et*“ helyé-be. Ezt sem editor sem commentator nem vette észre. Csupán Ussing sejtett valamit és *quamvis* helyett *quemvis*-t ír, a mivel nem tette jóvá a dolgot, sőt rontott, mert úgy az „*et*“ dissimilis sőt *contrarius* fogalmakat kapcsol — a nyelvtani axioma ellenére — össze. Sensus est:

„Ámbár te tréfával is el bírod töltetni az időt, mégis veled létemben eszem (v. jellemem) megszilárdult.“ Cs. úgy látszik ismét mintha Ribbeck fordítását: „Du verstehst aus jedem Klotz zu bilden einen feinen kopf. Weil ich bei dir, fühht ich eben mich gar so viel gebildeter,“ tartotta volna szem előtt. Egyiket mint másikat igen nagy becsületre méltatnók, ha a nodus Gordius elvágásának neveznök.

„Mit tegyek, ha rád tekintek?“ Lat. *Nequeo* (subint, cohibere me), *cum te video*. Magy. talán: „Nem tehetek róla, mikor látlak.

„Hisz' jól tudom, mily szenvedés ez, érzem magam is.“ — Lat. *Scio ego, quid doleat mihi* = Én tudom mi fáj nekem. Az újabb editorok Philocomasinmmal, nem Palaestrioval mondatják. Azt hiszem igen helyesen. A következő „nam“ melylyel kezdi *Pal.* a beszédét, nem baj. Magy. „hiszen.“

„Fordítsd el arczod, ne hogy magához térve újra lássa.“ —

¹⁾ Ezt az incongruentiát érezve, régiebb és újabb némely kiadó az illető verset: „*Mitto iam, ut Achilles occidi passus est,*“ spuriusnak jelölte. Ribbeck pedig merőben kihagyta a fordításában.

Lat. (akár hiszik, akár nem) „Melo, ne interveneris dum resi, piscit.“

„Egymáson vannak ajkaik.“ — Ig. ajkaik összeforrtak. Lat. *labra labellis ferrunimant.*

„Hallgattam, hogy lélegzik-e?“ — Esetlen. Tentabam = fűrésztem, puhaltam, kémleltem. Erre a katona azt feleli: „aurem admotam oportuit“ = füledet kellett volna odatartani. Ford. az előbbi esetlenséget folytatja: „Füleddel kellett volna hallgató d z n o d“!

„Ah! mint hullnak könnyeim!“ — Indokolatlan közbeszólása Palaestriónak. Ussing és Ribbeck kihagyták, valamint mindnyájan a feljebbiekből alább ismételt sort is: „Tudom mi fájt nekem.“

„Megint elájult“ A második ájulás csak félreértés. Palaestrio megsokalja a hosszú komédiázást, s ezzel: „Animus hanc hic modo reliquerat“ azt akarja kifejezni — magában persze — hogy „ennek elment az esze.“ Miután természetesen jó, hogy: „Félek, reszketek, hogy végre minden napvilágra jő“ Az utóbbi mormogásból sejt valamit a katona s kérdi — „mi az. De Palaestrio egyébre fordítja s kivágja magát.

„Bátorság!“ — Lat. (csaknem hihetetlen), „Fac sis frugi“ = Viseld jól magad! Ribb. ford.: „Sei nur brav,“ éppen azt teszi, s ebből a „brav“-ból nem olvas „bátorság“-ot ki, a ki tud. németül.

IV. 9 „Kedves fiú!“ — Ig. elmés vagy jóízű fiu. Lat. *Facetum puerum,*

V. 1. „Ügy legyen!“ — Lat. *Causam haud dico* = Nem ellenzem, nem tiltakozom, nem pörölk.

Eddig a *commissumok*, most már az *omissumok* következnek.

Elsőben is általánosságban mondom ki, hogy az egész fordítást ezzel a német szóval: Cavaliermässig, — legyen „gavalléros“ — jellemezhetni. Bizonyítják egyfelől az elésorolt inkább gondatlan-ságnak, kicsibehajtásnak, mint vétségnek tulajdonítható ferditések. De fogják bizonyítani másfelől az önkényes, indokolatlan, sokszor kártékony kihagyások Nevezetesen a II. felvonás Prologusul szolgáló jelenetében oly sürűek, hogy a mindenütt erősen bőbeszédű Palaestrio jellemét tetemesen megcsorbitják *) Egyenkint mind ki-

* Palaestrio sokbeszédű — nem akarom a közbeszéd piszkos szólamát használni — ember. A Prologus elején mindjárt azt, hogy a ki nem akar figyelmű, a jön másnak helyet, „néhány szóval elmondhatta volna, de biz' ő két, háromképp variálja Palaestrio igaz, hogy főképp intrikus (sit venia verbo), de némely cselszövő hallgatag, némely pedig sokbeszédű s mindenikük tudja felhasználni sajátosságát az ámtásra. *Jago* inkább a kevés beszédűekhez tartozik — („with as little web as this will I ensnare as great a fly as Cassio.“) — Palaestrio éppen az ellentéte — („Quantas res turbo! Quantas moveo machinas etc. etc.“) — és így minden alkalommal. Fordítónknak, mint dramati-

jegyezni hosszadalmas és untató lenne, azért hát ezek közül csak néhányat, a többieket pedig teljesen felsorolom a latin szöveg szerint.¹⁾

I. 1. Ut (in tabellis) quos (consignavi hic) heri latrones.

II. 1. Ubi sumus proventi in altum, (id quod di volunt), capiunt praedones.

(Cepi tabellas), consignavi clanculum, (dedi) mercatori (qui ad eum deferat), meum herum (qui Athenis fuerat, qui hanc amaverat.)

(facetis) fabricis (et doctis) dolis

(Et mox, ne erretis,) haec duarum hodie

(Vicem) et hic et illinc mulier (feret) imaginem.

II. 2. Ni (hercle defregeritis talos posthaec) . . .

(Ita per impluvium intro spectant)

Quis (homo id vidit? . . . Tuus conservus.)

(Suspikor) me periisse.

(Volo.) Hoc ei dicito.

quin sermoni suo (aliquem familiarium participaverit.)

II. 3. Hic (illam vidit osculantem)

interii tamen, (si hoc palam fuerit)

Pal. Dignum' es verberibus (multis)?

Sc. (Dignus) sum.

(Consilium est) ita facere.

II. 4. Ego (stulta et) mora (multum,)

(Pergin') sceleste, (intendere atque hanc) arguere?

Ego laeta (visa), quia soror venisset, propter eandem suspicionem maximam (sum visa) sustinere.

Certa res est nunc nostrum observare ostium (ubi sit *vulg.*) (vicissim. *Uss.*)

II. 5. (Quid tibi) hisce in aedibus (debetur?) quid negotii est?

(Immo ecastor) stulta (multum)

(Tam) ea est (quam potis) nostra herilis concubina.

Domi eccam (herilem concubinam).

(*Sc.* Et ibi osculantem me apud te hanc vidisse hospitam.

Per. Vidisti? *Sc.* Vidi: quor negem quod viderim? (NB. Ujabb emend.) Satine exoratu's. (*Per.* Abi.)

III. Quid est (quod cruciat?) Cedo.

. . . facinora . . . obicere, neque te decora, (neque tuis virtutibus.)

kus költőnek azt érteni kell vala, de úgy látszik nem is sejtí. Rövidítései pedig e szerint nem csak fordításbeli hibék, hanem hamisítják is, legalább színezetben az eredeti költő festette jellemet.

¹⁾ A zárjelek közti szavak és szólamok a kihagyottak.

Inest in hoc *amussitata* sua sibi *ingenua indoles*. Magy. gavallérosan: „egészen meg van ősi ereje.“

et ego amoris aliquantum habeo, (humorisque meo etiam in corpore.)

Metuerem ne (ibi defregisset crura aut cervices sibi. (Tum ne uxor mihi insignitos pueros pariat postea, aut varum aut valgum, aut comernem, aut paetum, aut broneum filium.) — Igaz, hogy a két utóbbi verset, melyeket *Festus* tartott meg, de a kéziratokban hiányzanak, kihagyják az újabb kiadók; de nem látom hozzája a *sufficiens ratiot*. Az azelőttiekben pedig öszsze viszsza hányja ford. a szavakat. *Per.* ugyanis azt mondja: „Halálom volna meggondolni, hogy valahol részegen el-, vagy lóról lebukott és úgy (ibi) netalán lábát vagy nyakát törte volna.“ Tessék utána olvasni a forditmányt.

Tametsi dominus (non invitus) patitur.

Nam ii(solent) . . . dicere.

(Quasique) hunc annulum suae faveae (dederit) (ea porro mihi, militi ut darem). — Ezt is összekuszálta ford. gavallérosan, imfgy: „E gyűrűt *küldé* neki cselédje által s ez nekem *adá*.“

Meminero, sed quid (meminisse id) refert?

(Rogo ego te tamen). Uss. vagy (ego nescio tamen.) Fleck.

III. 2. (Procede huc) periisti iam.

Quom haec facta scibit, (quia sibi non dixerim).

III. 3. Rem omnem, (Acroteleutium, tibi, tibi que una, *Milphidippa*), domi demonstravi ordine). — Ford. gavallérosan: „leányok.“ (Denuo volo percipiatis plane). Ford. gav. megmagyarázom, és „*fabricam fallaciasque*“ = cselte“.

Si non nos (materiarius) remoratur.

Nempe tu novisti (militem) meum herum?

IV. 2. (Socium) tuorum consiliorum (et participem consiliarium).

(Ait) illam miseram (cruciari et) lacrumantem se affictare, quia tis egeat, (quia te careat.)

(Non hercle humanum est corpus).

(Exprome benignum ex te ingenium.) — Ford gav. „*Ir-galmazz!*“

IV. 4. (Sequimini; simul) circumspicite ne quis adsit arbiter. id evenit tibi mea opera super hac vicina, (quam ego nunc concilio tibi).

IV. Per epistolam . . . adiri eum (aiunt).

Vix fuit copia adeundi (atque impetrandi).

Ille illas spernit (segregatque a se omnes.)

IV. 7. Mulier (profecto nata est ex) ipsa mora.

IV. 8. Nam (nihil) miror, si libenter, (*Philocomasium*), hic eras.

Pal. (Obsecro) tene mulierem, ne afigatur. — Aztán feledi ford. megjegyezni, hogy *Plausides*nek mondja *Palaestrio*.

Pyrg. (Quid agis malum?) *Pleus.* Tentabam etc. igaz, hogy újabb emend., de fordítónknak tudni kell vala, mert különben nincs értelme a dialogusnak

Körülbelöl 50 versben kihagyás! Minden 30-dik versre jut legalább egy, olykor több is.

Hanem, mint a bizonyos költő, a kit figyeltettek, hogy egy versében hosszú tag helyett rövid van, azt felelte reá, hogy: „tessék tovább olvasni, majd lelnék hosszú tagot is rövid helyett, ford. i. hivatkozhatik azokra helyekre, a melyekben szaporította a szöveget, s azokat is kötelességem elésorolni. Az érvágások után hát lássuk a kakuktojásokat.

Legelsőben is nem látom okát, miért ajándékozta meg rímekkel a prologus hat első sorát ford. Mert a „benignitas,” — „comitas“ a szövegben aligha szántsándékos — és így is csak — tréfa, melyet hosszúra nyújtani nem tanácsos

II. 1. „Gazdámát *egykor*) a köztársaság elküldé.“

Titkon, anyjának tudta nélkül.“

II. 2. *Majd én hasitok szíjj-t hátatokból.*

„Vesznem kell ily silány vadállatért.

Oldalba vágja aztán magát.

III. 1 *Szive nem öreg.* — NB. Olyforma modernizálás, mint a „csapaverés.“

Megyek bevásárolni a piacra

E gyűrűt küldé neki.

Halld hát: a gyűrűt én majd átadom gazdámnak.

III. 2. Ha ihattam *volna*. — NB. Értelem hamisító

Az *öreg* Periplectomenes.

Nő-ársán ingyen is segít a nő — NB. Ez perversio is lehet mert az illető hely corruptus; de minden esetre ford. talál-mánya.

„Ugrálni fog a szive *örömében*. — Lat. *ut ei cor saliat*.

IV. Ha *gyöngé* nő remeg. — NB. Szükségtelen fokozása a szövegbeli antithesisnek.

IV. 8. *Okossá lett*, mert együtt élt velem. — *Mintha* magyarázat nélkül nem értené az olvasó!

Ahoz képest kevés tákolás, de mit tehet róla fordító, hogy „Arankaként“ több nem tele ki “ Így is úgy is köszönettel tartozunk, hogy többtől megkimélt és engesztelt indulattal megyünk át a 2. rovatra, a nyeiv elleni vétségekre.

Ezeknek három nagy osztályát összefoglalva kell tárgyalnom, mert a beléjük tartozó példák a csömörig számosak.

1) A kakuktojásokat cursivval jelölöm.

Az 1-sőt azok a szólások teszik, melyekben a mutató névmás (hic, haec, hoc) rövidített alakját: *e, e* használja ford.

Szolgáljon egy néhány példa mutatványul: ez aggastyán, ez ajtó, ez asszony, e beszéd, e darab, e dolog, ez ember, e fiuk, e ficzkók, e gyűrű, e ház, e hivatal, ez fiú, e katona, e lány, e nyomban, e ruha, e tárgy, e télen, e város, e vigjáték, e két szememmel, e nagy költség, e parázna katona, e szerelmi zálog, e vidám öreg . . . Ohe iam satis est! Csak azt jegyzem meg, hogy alig 10--12 helyen látunk csonkítatlan pron. demonstrativumot.¹⁾

Tudjuk és az iskolás gyermeknek is megtanítjuk, hogy a kérdő és vonatkozó (relativum) névmások közt a névelő odatétele teszi a különbséget.²⁾

És ime! egy classicus mű classicussá aranyozott fordítója nem látszik tudni ezt a szabályt; munkájában legalább alig leljük nyomát alkalmazásának. Annál sűrűbben követi el ford. az ellene való vétséget Pl. „az volt, *ki* arany fegyvert viselt.“ — „ha bántja őt, *mi* kellemes nekem“³⁾ — hogy az enyém legyen, *kit* szeretek“ — „ott áll az ember, *kit* hugod . . . küldött.“ — csak azt tudom, *mit* láttam.“ — Mért ne ismeréd el, *mit* szememmel láttam.“ — Megy minden, *mit* teszünk“ — „Vajha meglát-nám, *kinek* kedvéért jöttem.“ — tanítsd be jól, *mint* kifőztük. sat.

A harmadik osztályba tartozó vétség ismét a névelő kihagyása, ezúttal a birtokragos (mások szerint személyragos) nevek előtt. A világért sem, mintha minden ilyen név articulust követelne, mert birtokragos név is jelölhet — a mint szokták mondani — határozatlan tárgyat; hanem minden külön esetben meg kell itélni a határozottságát vagy határozatlanságát. Ennek a követelménynek a közbeszéd mindig biztosan, pontosan és tétovázás nélkül könnyen megfelel, de annál nagyobb bajába kerül a nyelvérzékét kisebb-nagyobb mértékben vesztette írónak.

Ford., úgy látszik. még csak nem is gondolt reá s ebből a hanyagságból származnak aztán a „Hetvenkedő“-ben a következő és sok más tótos szólások: vigasztalnom kell *kardomat*. — eltöréd *öklöddel*. — megfeszited *erőlet*. — fülelni kell *fülemnek*, hogy *fogamnak* legyen mit fognia. — ismerjem *szokásaidat*. — meg-előzzem *vágyadat*. megosztom *asztalom* — eltompult *pallósod*. — eljárui *dolgaidban* — itt van már *ideje*. — félrehozák *szó-jokat*. — sík tengerre ért *hajóm*. — hogy megismerd *tervemet*. — tetszik *beszéded*. — lépj *házaiba*. — tanítsd be *tervükre*. — de *ajtónk* csikorog. — *majmunkat* kergetém. — szurasd ki *sze-*

¹⁾ A hibát bővebben magyaraztam a „Bögre“ bírálatában.

²⁾ Oly voltaképp szükséges a névelő hogy nem egy írónk, hozzácsatolja Toldi F. példájára a névmáshoz: *aki, ami* sat.

³⁾ Ezt plane exclamationnak is olvashatná valaki; tehát háromképp!

medet. — jaj *fejednek!* — *Sehonnan* jött ki? *Pal.* Honnan? *házunkból.*

Azt vélem elég lesz a példából, melynek valamennyijét az első negyedéből irtam ki a vigjátéknak. Lenne még egy 4-dik osztálya is a hibáknak, melyek a hamisan úgy nevezett imperfec-tumnak (láték, évém) helytelen és időtlen használatában állanak. De ha erre is felhordanám tömegesen, féltő, hogy úgy járnék vele mint az egykori pap, a ki egy rossz életű aszszonyt „kiprédikál-ván“ bővebb ismertetés végett fenyegete, hogy tüstént megdobja a bibliájával, mire az előtte levő padokban minden asszony legörnyede. Csakhogy irótársaim nem görnyednének le, hanem hegyes tollal rohannának rám. Van nekem erről sajnos tapasztalásom, melyet megolvashatni az 1860—61-beli Szépir. Figyelő 498—499., aztán 641—645. lapjain.

Hanem azért a vegyes minőségű magyartalanságok között egynéhány példát megemlítek. Lássuk hát.

Nem érdemes a fáradságra azt elmondanod.“ — Feszés.

„Vannak-e irótábláid?“ — Igaz. Van nálad irótábla?

„Karja közt.“ — Midőn más helyeken *szeme, füle, keze* helyett magyartalanul „szemei“-t, „fülei“-t, „kezei“-t ir ford., itt a hol okvetetlenül többes szám kell, eggyessel él.

„Itt van már ideje.“ — Olv. ideje már.

„Csatlósok kövessetek!“ — Igaz. Utánam csatlósok!

„mögötte.“ — Ig. háta megett.

„halljátok, *mint* jövök“ — Olv. miként v. mimódon.

„a lány anyjának kegyeit.“ — igaz. a lány anyja kegyét. Tudtomra a M. Ny. Rendszerében hirdette ki először az akadémia azt a szabályt, hogy: „Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a' *nak, nek* ragot csak az utolsónál szabad kiténni; p. o. Hunyady' fényes diadala' napjának ünnepét üljük.“ Így sem áll, mit itt bővebben nem elemezhetek, de úgy a mint gyakorlatba vették, t. i. „szabad“ helyett „*kell*“-t értettek, hamisabb és alaptalanabb egy szabályt, vagyis inkább nyügöt nem lehetett volna koholni. Mert biz' a csak támaszkodik egy más, szalmaszárnál is gyöngébb és magánál is hamisabb állítmányra. Arra t. i. hogy a *nak*-os és *nak*-talan birtokos közt nincsen nyelvtani különbség és az író vagy beszélő kéje-kedve használhatja akármelyik alakot. Ezt többek közt grammaticus gloriosusaink egyike Szarvas Gábor megátolkodottan állítja, de az élet nyelve éppen oly nyíltan s állhatatosan tagadja. Én kivétel nélkül tapasztaltam, hogy a legmiveletlenebb, szüfletett magyar a mondat accentusát egyfelől a *nak*-talan birtokosra, másfelől a *nak*-os bir-

tokost nyomban¹⁾ követő birtokra helyzi. „A szomszéd lovát lopták el;“ de: „A szomszédnak a lovát lopták el.“ Az accentust t. i. a feltehető kérdésre felelő szó vagy szólam vonja magára, úgy hogy a gánésolt szabály ferde értelmet adhatna a mondatnak. Itt a kérdés az, hogy mit „nyert“ a katona az „ékszerrel“ sat. Ha csak azt feleljük, hogy: *kegyét*, ez igen határozatlan; további kérdés tehát: *ki* kegyét? Felelet: „az anya kegyét.“ E sem elégit ki, hanem tovább kérjük: *ki* anyja kegyét, mire aztán teljes határozottsággal felel a mondat: a leány anyja kegyét. Így pedig: „a leány anyjának kegyét“, nem találna az utoljára tett kérdésre a felelet, sőt vissza vinne ismét a *kegy*-re, mellyel előbb nem voltunk megelégedve.

„Hajóra vetve,“ magyarul van-e? Hiszen világos latinismus: *conicit in navem miles*. Hajóra, szekérre sat. ültetni szoktunk valakit, nem „vetni“ vagy *dobni*.

„anyjának tudta nélkül.“ — Ig.: anyja tudta nélkül. És néhány sorral alább: „Megláttam ott uramnak kedvesét“ (*uram kedvesét* helyett.)

II. 2. „Mit véthetett *háznépünk* az öregnek?“ és alább: „*háznépetekből* egyik.“ — Olv. *cselédségünk* és *cseléditek* között.

„Ah! én szegény!“

„Hogy otthon lássák a cselédek *öt*.“

„keresztre jussunk“ (Philocomasium).

„kedvéért.“ — Olv. *miatta*.

„Mindezt elmondám *neki* — Ig. mindent megmondtam.

„*Mást* nem kívánsz?“ — Olv. egyebet. (v. ö. Bögre bírálata: 241. l.)

„Ne *változtassa színét*.“ — Akarja mondani, hogy „ne *pijuljon* vagy *sáppadjon* el.“

„Annak *ki látott*; bizonyítsa be.“ — Olv. a ki látta.

„nincs oly nő, a ki idegen kertészhez *fordul*, ha csalárdkodik.“ — Olv. *forduljon*.

„Ha *itt van még*, meg mondom *ezt neki*.“ — Ig. Megmondom, ha még nálam van.

„Mily *csellel* szedjem rá az *agyafurt* ficzkót.“ — Kezdi már a „Nyelvőr“ is észre venni, milyen léhán járnak el dolgukban a tájszók és szólamok gyűjtői: „Agyafurt“, székely szó, és sem *ravaszt*, sem *makacsot* nem jelent, hanem *együgyüt*. Az előbbi kettő ráfogás.

„Egy barbar költőnek állá.“ — Ig. költő állá.

¹⁾ Az a se nem rendkívüli, se nem ritka eset, melyben a birtokos és birtok közt határozott vagy határozatlan ige foglal helyet, külön tárgyalást igényel, mire itt nincs hely.

„*Fel tette hát!*“ „*Fel hát*“ s több ilyen szemén szedett németességek.

„Álld el útjait.“ — *Egy ember mi módon állhat el sok útat?*

„ha szolgatársam *bepanaszolja őt* gazdánk *előtt*, hogy idegennel látta *esőkolózni*, én majd azt mondom, hogy *testvére volt*, *ki* kedvesét ölelte s *esőkolá*.“ — Itt sok a baj. 1. „Bepanaszolja“ helyett *beámulja* kell. 2. „*őt*“ felesleges is, nem is tudni, kire vonatkozik, valamint 3. erről: „*testvére*“, sem, hogy kié? 4. a „*hogy*“ utáni constructio gallicismo-germanismus, a mi magyarul nem járja; hanem: „*testvére ölelte* és 5. *esőkolta*, nem „*esőkolá*“

„*Nyomába járok*.“ — Lehetetlen. „*Nyomában járok*“, lenne jó; de nem azt akarja mondani, hanem: *nyomába indulok*¹⁾, utána járok, kinyomozom, kifürkészem, stb. Lat. *investigando operam dabo*.

II. 3. „*Mily szörnyűséget hallok!*“ — „*Mily*“ helyett olv. *micsoda* De *így is feszes*.

„*képes megvédeni*“

„*ki önmagát* bocsátja *áruba*.“ — Hamis *accentuálás*. Ig. A *ki árulja* (*venditát*; *maga magát*).

„*Mutassam meg?*“ — Szoktuk-e *így* kérdezni: „*Lássam meg? Igyam meg? Mondjam meg?*“

„*Elsőnek* ül az *asztalhoz*.“

II 4. „*Emlékezzél szavamra*“ — Igen *ünnepélyes e helyett*: Ne felejtse el a *mit* meghagytam.

„*És miért?*“ — Ig. *Nós miért*, v. *Vajon miért*.

„*Valóban úgy látszik nekem is*.“ — Ig. *Bizony*, *nekem is úgy* tetszik.

(A) „*paráznság hamis vádjával illetett*.“

„*Lelkemre* azt rám nem *parancsolod*.“ — A „*lelkemre*“ gyakran és többnyire helytelenül használt szava fordítónak. Én csak ezt a két szót is ismerem: „*lelkemre mondom*“ és „*lelkemre esküszöm*.“ Az *ige* egyikből sem maradhat ki. Külön szólván nincs szokásban. A „*hercele*“-t másképp lehet jobban tolmácsolni: pl. *bizony engem ucscse*. A *certe, certo* a. m. *bizonyosan*.

„*Én balgatag!*“ — Nem magyaros *exclamatio*.

„*nagy gyanut tüttem*.“

„*álomban láttunk*.“ — *Magy álunkban láttunk*.

„*viszketni érzem*“. *Érez* mellé nem jár *infinitivus*.

„*bizonynal otthon ül most*“. — Ig. *most már bizonyos*, *hogy otthon* v a n.

„*Igy hát saját ajtónkat őrizem*.“ — Ig. *Most hát a magunk ajtaját* kell, *hogy ügyeljem* vagy *szemmel tartsam*.

¹⁾ „A kuruczok is nyomába[n] indulának és Fogaras földén, Sárkány nevű falunál utólérék“ (Cserei M. Hist. 331. has.)

II. 5 „Nekem gyűlült vagy.“ — Elég idézni.

„hozzád beszéltek.“ — Nem illenek össze. Magy. Neked v. veled beszélek, v hozzád szólok.

„ily neven szólítsz.“

„El nem bocsátlak.“ — Jobb renddel: Nem bocsátlak el. És még jobb kifejezéssel: Nem hagyom, hogy elmenj.

„Házamat Athénben hagytam.“ — Nagyobb mesterség lesz vala elhozni onnan. Egy agyafurt székelyről mesélik, hogy a Szt.-István bécsi templomát látván kérdezte „hát ezt itt helyben építették-e?“

„Mit sem törődöm.“ — „Mi sem“ a „semmi sem“ helyett egyik legkárhóztatandóbb solcecismus, mert kiküszöböl egy árnyalatot nyelvünkől. A M. Ny. Szót., mely pedig a „nyelvújítások legeslegnagyobb részét¹⁾ pártolja, így nyilatkozik: „Az újabb korban elharapózott azon szokás, mely szerént a *semmi*, *senki* szókból a *sem* elhagyatván, csak *mi* és *ki* szókat használnak, a helyes szófejtéssel, de a népnyelvvel is ellenkezik, pl. *semmit sem tudunk*, *mást*“ (olv. egyebet) jelent, mint: *mit sem tudunk* . . . A népnyelv és z igazi nyelvérzés eme kifejezés alatt: *mit sem tudunk*, nem azt érti, hogy *semmit sem tudunk*, hanem . . . van a mit nem tudunk, de valamit még is tudunk.“ Rövidebben is magyarázhatni így: *alig valamit tudunk*. Mily ferdeség jönne ki, ha némely, más hasonló módon összetett tagadó szóknál is a *sem* vagy *se* alkatrészt elhagynók, pl *ha se hazudj*, e helyett *soha se hazudj* sat.“

„Hogy a házba lépsz,“ e h. hogy „beméssz.“

„Im elbocsátlak.“ — Ig. No hát elbocsátlak

„Kívinni.“ — Szokásos, de mégis jobb a „végrehajtani,“

„Ágyában pihen.“ — Ford tudhatná a különbséget az „*ágyában*“ és „*ágyán*,“ meg az „*ágyába*“ és „*ágyára*“ közt. Nincs az a tanulatlan magyar magyar ember a ki összevételre

II. 6. „gazdád kedvesére szégyent s reám gyalázatot fogál.“

— Életben és irodalomban ismeretlen szólam. „Engem a szégyen fogott“ egészen más értelmű.

Ö az tehát? — Ig. Nos hát az? S a felelet nem: „*ha ő is még sem ő*,“ a mi esetlen, hanem: az is nem is.

„Kérlek térdemen.“ — Rosz is, hűtelen is,

„Mi roszban sántikál? — Olv. jár.

„pár napra.“ — Ig. egy pár napra

„míg a vihar megszűnik s a harag lecsillapult.“ — Vagy praesensbe vagy perfectumba kell tenni mind a két igét. A má-

¹⁾ Én eddigelé csak két oly esetet tudok a melyben hibát lát a M. Ny. Sz., t i. a *gazdász* szót és az itt idézett szólamot

odik esetben persze ford. futurum exactuma lenne, mi nem hal latlan ugyan, de nem is ajánlatos.

„Még sem látta azt.“

„Szemét s fülét.“ — Itt is felesleges az s.

III. 1 „Az ellenség tanácskozásainkból *prédát nem ejthet.*“
— Nem egy hiba van benne, de engedjék el az elemzését.

„ki az erényt gyakorlod is, a melyet emlegetsz.“ — Jobb
renddel: a ki gyakorlod is azt az erényt, a melyet sat.

„oly vagyonnal áldott meg.“ — Ig. *annyi* vagyonnal.

„hogy asszonyt vegyek, ki ily beszéddel *gyötri* fületem.“ —
Olv. *gyötörje*. A *consecutio temporum* követeli az igazítást. Más
helyeken is van ilyes hiba, de resteltem mindent kiírni.

„*mikéntha*“ a magyarban ismeretlen szó. Ig. *mintha*. Egy-
általában: a *miként* a régi nyelvben *coniunctio* is volt, de a
maiban csak *interrogativum adverbium*. Ezt megjegyezhetette volna
a M. Ny. Sz. de szerzőinek *terra incognita* a nyelv historiája.

„*Tiz embert jól lehetne tartani.*“ — Hamis *accentuálás*. Ig.
Tiz embert is jól lehetne tartani. v. Jól lehetne tiz embert is tar-
tani. „Is“ nélkül: *Tiz embert lehetne jól tartani*, de így nehéz-
keőbb.

„Nytott fülekkkel“ — kétszeres *germanismus*: (Pl. *die Ohren*
aufthun). A magyar a szemeit v. száját nyitja, a fülét hegyzi.

„E gyűrüt küldé neki cselédje *által.*“ — Igaz. *cselédjétől*,
Alább a 3. jelenetben ismét: „E gyűrüt küldte szolgálója *által.*“
Olv. a szolgálójától.

III. 2. „Hová akarsz *távozni.*“ — Ford nagyon szerelmes
a „*távozik*“ szóba. Közbeszédben soha sem használják az egyszerű
„*elmegy*“ helyett. De *biz* a *salve*-t is lehetett volna természetese-
bben fordítani, mint az „*üdvözlégy*“ és a még feszesebb „*üdv*
neked“ szólalomokkal. Pl. „*isten hozott, jó reggelt, jó napot*“, sat.
A német sem fordítaná *vígjátékban* a feszes „*sei gegrüsst*“-el. *Rib-*
beck az idézett helyen így: *willkommen!*

„ki ez, ki oly jó ismerős módjára *üdvözl?*“ — Igaz. Ki ez,
hogyan oly ismerősen szólít meg?

„De *mond!*“ — Olv. De mond meg.

„Még is *hallani szeretném*, hogy bakot ne löjjetek. — Job-
ban és hűvebben: De csak hadd halljam miképp? Félek, ne hogy
elvétsétek

„Jól *mondád.*“ — Bádgyadt szólalom. Igen jól illik ide az a
specialis magyar szólalom: „*Én mondom azt.*“ *Lat elventa et.*

„*közvetítők*“ — Olv. *közbenjárók*. L. M. Ny. Sz. „*közben-*
járó: személy, ki . . . működik két fél között . . . hogy az illető-
nek javára valamit egy másiktól eszközöljön.“ V. ö. Káldi és Károli
fordításában Sz. Pál, Galat.: 3. 19 és 20. — 1. Tim. 2. 5. —

Zsid. 8. 6; 9. 15 és 12. 24. Csak Káldi szerént, Birák 11. 10., minthogy a vulgatában itt is „mediator” van, és M. Ny. Szót. a „közvetítő”-t is felveszi, de egy szóval sem említi, hogy ez a szó csak újontában kapott fel a jobbnak a rovására.)¹⁾

„Gazdámát nemde ismered.“ — A szer. szerént ig. Úgy-e ismered a katonát, gazdámát.“ Ezt a specialis magyar szólamot: *Úgy-e?* kezdik már kiszorítani az irodalmi stylusból. A *nempe* jelentései közül Finály is kifejejtette a Latin szótárában. Meg kell jegyezmem, hogy a mondatban vagy lefelől, vagy leghátul van a helye. Közbe vetve erőltetett.

„Minő kérdés ez?“ — Feszés. Olv. Hogy is kérde? —

„S ő téged ismer?“ — Petyhüdt. Ig. De tán ő ismer téged?

„Ikertestvére és anyja érette jöttek úgy is Ephesából.“ — Szörendnek szép! De a következő „se kutya“: „Ázt óhajtanád, hogy szép szerével tüstent menjen el? A szénát akárhogy hányhatni villával, csakhogy boglya legyen belőle, de a szavakkal nem szabad ezt lenni, bárha iambus vers lesz is belőlök!

„Hagyd nála, hogy magával elvihesse.“ — Ig. Hagyd neki, hogy vigye el.

„Majom, bagoly csak hozzá képest.“ — A „csak“-nak másutt a helye.

IV. 2. „Sokra tartsd magad.“ — A magyar *nagyra* tartja, v. *rátartja* magát, „sokra“ nem. Nem is lehet. Lehet igen is: sokat tart magáról.

„Hadd menjek innen élve.“ — Adde: *el*.

„Kivánsz-e mást is.“ — Olv. egyebet.

„Mit állsz itt?“ — Ig. Mit állingálsz.

„Ugrálni fog a szive.“ — Esetlen latinismus. A magyarnak *dobog* a szive.

IV. 3. *Itt van lez főbb ideje.*“

„Visszatérjen.“ — Olv. haza menjen.

„Tedd azt most.“ — Ig. tedd meg.

„Hisz’ éppen hozzád illő e beszéd.“ — Éppen fordítónkhoz illő ez a sor.

IV. 4. „A mint én titeket.“ — Olv. Mint én is titeket

„Gyönyört parancsolsz.“

„Anyjának nevében.“

„Emlékezzél dolgodra “

IV. 5. „Vágytól égek.“

„Itt jön ő.“

¹⁾ A nyelvérvék hanyatlasára mutat, hogy egy írónk, a ki költő is, kritikás is és a maga módja szerént nyelvész, nem csak nem ismerte a „közbenjáró“ szót, hanem, mikor említettem neki, szörnyű nevetségesnek találta.

IV. 6. „*Oh boldog lány te.*“

„*Szólítsam meg?*“

„*Kopogsz — Kopognom kell.*“ — Kopog ford. magyarsága szerint azt teszi, hogy „*kopogtat.*“

„*Szólítsd meg őt.*“

Hogyan tehette *ezt.*“

IV 8. „*Ha anyád szeme nom fájna*“ Accentus-hamisítás.

Ig. Ha anyádnak nem fájna a szeme. Maga a lat. szerint is reá mutat: „*matri (nem matrís) oculi si valerent.*“

„*Fő! hát!*“

„*Usupán miat'ad mondom.*“ — Eppen olyan, mintha e helyett: *Pénzért adom* azt írnök: *pénz* miatt *adom*. A bünbakot a népért, nem a nép miatt ölték meg.

„*Ha megtehetnéd becsülettel azt.*“

„*Nem bánom bármi lesz*“ — Ig. eltűröm akárhogy lesz.¹⁾

„*Hej!*“ — Magyarul, feljebb valónak nem mondják.

„*R hanjunk rá?*“

Ezzel bevégzém valahára a hibáknak 2-dik rovatát is, és valamennyire az a megjegyzésem van, hogy legnagyobb részöket nem annyira elszietésnek, kiesinylésnek, hanyagságnak, s még kevésbé tudatlanságnak, mint az iambusok parancsoló szükségének tulajdonítom. Hanem azért nem mondom Pyrgopolynicessal: *Abi! iam patiar quidquid est* Mert a hiba, bármi okozta, csak hiba, és mind a „*Bögré*“-ben, mind a „*Hetvenkedő*“-ben, mint világosan kimutattam, oly teméntelen, hogy a két fordítmány értékét a 0-foknál is alább sülyesztik. Méltán feltehetem, hogy a két kötetbe foglalt tizenkilencz más vigjáték fordítása is egy húrón pendül a megrostált kettővel, s annálfogva hímezés-hámozás nélkül kijelentem csodálkozásomat azon, hogy a munkát ajánló akadémiai és Kisfaludy-társasági biztosok oly többet nem mondva — léhán jártak el tisztökben egy mű megbíralásában, mely irodalmunknak nyereségére nem de ártalmára igen is válhatik.

¹⁾ Az igazítás csak a fordított helyre vonatkozik, feltéve, hogy értelmére nézve nagyjában hű a fordítás. De biz' én Ribbeck fordítása: „*will's schon leiden, wie es auch kommt.*“ ellenére is úgy hiszem, hogy nem az *Nem* birom megegyeztetni Pyropolynices jellemével azt, hogy a „*tűröm*“ szót vegye a szájába; de azt sem, hogy a két alternatíva fontolgatásával törje a fejét. Hanem annyit még is megért, hogy akármelyiknek rossz következménye lehet rá nézve, és így e szavakban: „*iam patiar quidquid est*“, csak azt az igazságot constatalja, melyet röviden úgy fejezhetni ki: „*így is, úgy is baj!*“

Dr. Brassai Sámuel.